

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA NUTQ MADANIYATINI
SHAKLLANTIRISHDA 4K MODELIDAN FOYDALANISH**

Eshmamatova Malohat Mamarasul qizi

Termiz iqtisodiyot va serviz univerteti,

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(boshlang‘ich ta’lim) 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD) F.A.Xayitova

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirishda 4K modeli kommunikatsiya, kollaboratsiya, kritik fikrlash va kreativlik kompetensiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Nutq madaniyati o‘quvchilarning faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gapirishi emas, balki fikrni aniq, mantiqli, odobli va vaziyatga mos ifodalash qobiliyatidir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida bu ko‘nikmalarni shakllantirish o‘quvchining keyingi ta’limiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada 4K modelining nutqiy faoliyatga ta’siri, dars jarayonida qo‘llash usullari, interfaol mashqlar, guruhli topshiriqlar va ijodiy nutqiy vazifalar orqali nutq madaniyatini rivojlantirish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, nutq madaniyati, 4K modeli, kommunikatsiya, kollaboratsiya, kritik fikrlash, kreativlik, interfaol ta’lim, og‘zaki nutq, yozma nutq.

Kirish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Chunki bola maktabga kelgan ilk davrdanoq o‘z fikrini ifodalash, boshqalarni tinglash, savollarga javob berish, matnni tushunish, muloqotda odob me‘yorlariga amal qilish kabi ko‘nikmalarni egallay boshlaydi. Nutq madaniyati faqat chiroyli gapirish emas; u bolaning tafakkuri, axloqiy tarbiyasi, ijtimoiy moslashuvi va kommunikativ faolligi bilan bevosita bog‘liq.

Bugungi ta’limda o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil fikrlovchi, muloqotga kirisha oladigan, jamoada ishlay oladigan va ijodiy yondashadigan shaxs sifatida rivojlantirish talab etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan 4K modeli boshlang‘ich ta’lim uchun samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Mazkur model kommunikatsiya, kollaboratsiya, kritik fikrlash va kreativlik kompetensiyalarini o‘z ichiga oladi. Bu to‘rt unsur nutq madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari bilan chambarchas bog‘liq. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini

shakllantirishda 4K modelidan foydalanish jarayoni faqat darsdagi bir metod yoki mashq bilan cheklanmaydi. Bu yondashuv o'quvchining butun nutqiy faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Nutq madaniyati bolada to'g'ri talaffuz, so'zlarni o'rinli tanlash, gaplarni mantiqan bog'lash, suhbatdoshni hurmat qilish, o'z fikrini odob bilan ifodalash va tinglash madaniyatini shakllantiradi. 4K modeli esa ushbu jarayonni zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishga imkon beradi.

Kommunikatsiya komponenti nutq madaniyatining asosiy tayanchidir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi avvalo o'z fikrini sodda, aniq va tushunarli bayon qilishga o'rganishi kerak. Buning uchun darslarda savol-javob, suhbat, kichik hikoya tuzish, rasm asosida gapirish, matnni qayta hikoya qilish kabi mashqlar samarali hisoblanadi. Masalan, o'qituvchi o'quvchidan "Bu rasmda nima tasvirlangan?" deb so'rash bilan cheklanmasdan, "Sen bu holatda nima qilarding?", "Qahramonning harakati to'g'rimi?", "Nima uchun shunday deb o'ylaysan?" kabi savollar berishi zarur. Bunday savollar bolaning fikrini kengaytiradi va nutqini asoslashga o'rgatadi.

Kollaboratsiya, ya'ni hamkorlikda ishlash, o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Guruhli topshiriqlar davomida o'quvchilar bir-birining fikrini tinglaydi, bahslashadi, kelishadi va umumiy xulosaga keladi. Bu jarayonda ular faqat gapirishni emas, balki tinglashni ham o'rganadi. Nutq madaniyatida tinglash ko'nikmasi juda muhim, chunki madaniyatli muloqot bir tomonlama gapirish emas, balki o'zaro fikr almashishdir. O'qituvchi guruh ishlarida har bir o'quvchiga aniq vazifa berishi lozim: biri hikoyani boshlaydi, ikkinchisi davom ettiradi, uchinchisi xulosa qiladi, to'rtinchisi guruh fikrini sinfga taqdim etadi. Shunda har bir bola nutqiy faoliyatda ishtirok etadi.

Kritik fikrlash komponenti o'quvchining nutqini mantiqli va asosli qilishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinfda kritik fikrlash murakkab nazariy tahlil emas, balki oddiy sabab-oqibatni tushunishdan boshlanadi. Masalan, o'quvchi matndagi qahramonning harakatini baholaydi, voqea nima sababdan sodir bo'lganini tushuntiradi, yaxshi va yomon xatti-harakatlarni farqlaydi. Bu jarayonda "Menimcha", "Chunki", "Sababi", "Shuning uchun" kabi nutqiy birliklardan foydalanish bolani izchil fikrlashga o'rgatadi. Natijada o'quvchi qisqa, uzilgan javoblar emas, balki mantiqan bog'langan fikrlar bildirishga odatlanadi.

Kreativlik esa o'quvchining ijodiy nutqini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tasavvurga boy bo'ladi, lekin ularning tasavvurini tartibli nutqqa aylantirish o'qituvchining metodik mahoratiga bog'liq. Ertakni davom ettirish, yangi qahramon o'ylab topish, rasm asosida hikoya yaratish, matnga boshqa yakun yozish, "Agar men qahramon o'rnida bo'lganimda..." mavzusida gapirish kabi topshiriqlar kreativ nutqni rivojlantiradi. Bunday mashqlar bolaning so'z boyligini oshiradi, gap tuzish malakasini mustahkamlaydi va fikrni erkin ifodalashga yordam beradi.

4K modelini qo'llashda o'qituvchi darsni aniq maqsad asosida tashkil qilishi kerak. Masalan, "Bugungi darsda o'quvchilar matnni qayta hikoya qiladi" degan maqsad yetarli emas. Maqsad aniqroq bo'lishi lozim: "O'quvchilar matn mazmunini izchil bayon qiladi, qahramon harakatiga munosabat bildiradi va o'z fikrini kamida ikki dalil bilan asoslaydi". Ana shunda nutq madaniyati tasodifiy emas, tizimli shakllanadi.

Dars jarayonida 4K modeliga asoslangan topshiriqlar bosqichma-bosqich berilishi maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda o'quvchilar mavzu bo'yicha so'z va iboralarni o'zlashtiradi. Ikkinchi bosqichda ular ushbu so'zlardan gap tuzadi. Uchinchi bosqichda gaplarni bog'lab kichik matn hosil qiladi. To'rtinchi bosqichda esa o'z fikrini mustaqil ifodalaydi, guruhda muhokama qiladi va sinf oldida taqdim etadi. Bu ketma-ketlik bolaning nutqiy rivojlanishiga mos keladi.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda baholash ham muhim. O'quvchining faqat javobining to'g'ri yoki noto'g'riligini baholash yetarli emas. Uning fikrni qanday ifodalagani, gaplari izchilmi, suhbatdoshni tingladimi, nutqida odob me'yorlariga amal qildimi, fikrini dalillay oldimi — bular ham baholanishi kerak. Shu maqsadda oddiy mezonlardan foydalanish mumkin: "fikr aniq aytili", "gaplar tartibli tuzildi", "boshqalarning fikri tinglandi", "javob dalil bilan asoslandi", "nutq odobiga rioya qilindi". Bunday baholash o'quvchiga o'z nutqini ongli nazorat qilishni o'rgatadi.

Eng muhim jihat shuki, 4K modeli nutq madaniyatini faqat ona tili darsida emas, boshqa fanlarda ham rivojlantirishga imkon beradi. Matematika darsida masala yechimini tushuntirish, tabiatshunoslik darsida kuzatuv natijasini aytish, tarbiya darsida axloqiy vaziyatga munosabat bildirish ham nutq madaniyatini shakllantiradi. Demak, nutq madaniyati umumta'lim jarayonining barcha yo'nalishlarida rivojlantirilishi kerak.

Metodologiya

Maqolada nazariy-tahliliy, pedagogik kuzatuv va qiyosiy tahlil metodlariga tayanildi. Nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni 4K modelining har bir komponenti bilan bogʻliq holda tahlil qilindi. Kommunikatsiya oʻquvchining ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirish vositasi sifatida, kollaboratsiya guruhli muloqot va oʻzaro fikr almashish jarayoni sifatida, kritik fikrlash matnni anglash va fikrni asoslash mexanizmi sifatida, kreativlik esa ijodiy nutqiy faoliyatni rivojlantirish omili sifatida koʻrib chiqildi.

Tadqiqotda boshlangʻich sinf darslarida qoʻllanishi mumkin boʻlgan suhbat, savol-javob, rolli oʻyin, kichik guruhlarda ishlash, hikoya tuzish, matnni davom ettirish, muammoli vaziyatni tahlil qilish va ijodiy yozma topshiriqlar kabi metodlar tahlil qilindi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, 4K modelidan foydalanish boshlangʻich sinf oʻquvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda bir necha muhim natijalarni beradi.

Birinchidan, kommunikatsiya komponenti oʻquvchilarning fikrni aniq va ravon ifodalashiga xizmat qiladi. Dars jarayonida oʻquvchilarga savollarga toʻliq javob berish, oʻz fikrini dalil bilan asoslash, suhbatdoshni tinglash va muloqot odobiga rioya qilish oʻrgatiladi. Masalan, “Menimcha...”, “Chunki...”, “Mening fikrimga koʻra...” kabi nutqiy qoliplar bolaning fikrini tartibli ifodalashiga yordam beradi.

Ikkinchidan, kollaboratsiya oʻquvchilarning jamoada ishlash, boshqalarning fikrini hurmat qilish va umumiy xulosaga kelish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Guruhli topshiriqlarda bolalar birgalikda hikoya tuzadi, matn mazmunini muhokama qiladi yoki berilgan muammoli vaziyatga yechim topadi. Bu jarayonda ular faqat gapirishni emas, balki tinglash, navbat kutish, fikrni toʻldirish va bahs madaniyatiga amal qilishni ham oʻrganadilar.

Uchinchidan, kritik fikrlash nutqning mantiqiyiligini kuchaytiradi. Oʻquvchi matnni shunchaki oʻqib bermaydi, balki undagi asosiy fikrni ajratadi, qahramon harakatiga baho beradi, sabab va oqibatni aniqlaydi. Bu esa bolaning javoblarini yuzaki emas, asosli va izchil boʻlishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, kreativlik o‘quvchilarning ijodiy nutqini rivojlantiradi. Ertakni davom ettirish, rasm asosida hikoya tuzish, qahramonga maktub yozish, yangi yakun o‘ylab topish kabi mashqlar bolaning tasavvurini boyitadi va nutqiy faolligini oshiradi.

Muhokama

4K modelining kuchli tomoni shundaki, u nutq madaniyatini alohida ko‘nikma sifatida emas, balki tafakkur, muloqot va ijodiy faoliyat bilan bog‘liq kompleks jarayon sifatida rivojlantiradi. Oddiy yodlash yoki savol-javob usuli o‘quvchining nutqiy imkoniyatlarini to‘liq ochib bermaydi. Aksincha, 4K asosidagi darslarda o‘quvchi faol ishtirokchi bo‘ladi: fikr bildiradi, savol beradi, bahslashadi, izohlaydi va ijod qiladi.

Biroq bu modelni qo‘llashda ayrim muammolar ham mavjud. Agar o‘qituvchi topshiriqlarni aniq tashkil qilmasa, guruhli ishlar shovqinli va samarasiz faoliyatga aylanib qolishi mumkin. Shuningdek, kreativ topshiriqlar faqat rasm chizish yoki erkin gapirish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Har bir mashq nutqiy maqsadga ega bo‘lishi lozim: so‘z boyligini oshirish, gap tuzish, fikrni izohlash, matn yaratish yoki muloqot madaniyatini rivojlantirish.

Shuning uchun 4K modelini nutq madaniyatini shakllantirishda qo‘llash uchun o‘qituvchi dars maqsadini aniq belgilashi, topshiriqlarni yosh xususiyatiga mos tanlashi va har bir faoliyatdan keyin refleksiya tashkil qilishi kerak. Masalan, “Bugun kimning fikrini tinglading?”, “Qaysi so‘zni to‘g‘ri ishlatding?”, “Fikringni qanday asosladin?” kabi savollar o‘quvchini o‘z nutqiga ongli munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirishda 4K modelidan foydalanish samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Kommunikatsiya o‘quvchining fikrni ifodalashini, kollaboratsiya jamoaviy muloqotini, kritik fikrlash nutqning mantiqiylikini, kreativlik esa ijodiy nutqiy faoliyatini rivojlantiradi. Mazkur model orqali o‘quvchilar nafaqat to‘g‘ri gapirishni, balki tinglash, fikrni asoslash, hurmat bilan bahslashish va ijodiy fikr bildirishni ham o‘rganadilar.

Demak, 4K modeli boshlang‘ich ta‘limda nutq madaniyatini rivojlantirishning amaliy va nazariy jihatdan asoslangan samarali vositasidir. Uning natijadorligi esa

o'qituvchining metodik mahorati, topshiriqlarning aniq maqsadga yo'naltirilgani va o'quvchilarning faol ishtiroki bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. Toshkent.
3. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
4. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent.
5. Jalolov J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuv. Toshkent.